

NYELV, LELKISÉG ÉS REGIONALITÁS A KÖZÉP- ÉS KORA ÚJKORBAN

Előadások a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson
Kolozsvár, 2011. augusztus 22–27.

A kötetet szerkesztették
Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin,
Tóth Zsombor, Balogh F. András

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2013

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár

A kiadó igazgatója: Veress Károly

Felelős kiadó: Köllő Zsófia

Felelős szerkesztő: Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin,

Tóth Zsombor, Balogh F. András

Korrektúra: Xantus Boróka

Névmutató: Bilibók Renáta

Műszaki szerkesztő: Virág Péter

Nyomta az AmGraphis, Kolozsvár

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NEMZETKÖZI HUNGAROLÓGIAI KONGRESSZUS. (7 ; 2011 ; Cluj-Napoca)

Nyelv, lelkiség és regionalitás a középkorban : VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus : Kolozsvár, 2011 / coord.: Gábor Csilla, Korondi Ágnes, Luffy Katalin, ... - Cluj-Napoca : Egyetemi Műhely Kiadó, 2013

Index

ISBN 978-606-8145-45-7

I. Gábor, Csilla (coord.)

II. Korondi, Ágnes (coord.)

III. Luffy, Katalin (coord.)

811.511.141

Tartalom

A Kegyes Olvasónak.....	9
Formulák, frazémák, nyelvi hagyományozódás a devocionális irodalomban.....	13
BOROS KATALIN	
Mária-elnevezések a <i>Horvát-kódex</i> ben.....	15
PAPP JUDIT	
A lelkeség formulái Tinódi Lantos Sebestyén históriás énekeiben	29
HARGITTAY EMIL	
A Biblia nyelvi hagyománya Pázmány Kempis-fordításában	58
Fordítás, kompiláció, adaptáció és a kora újkori spiritualitás.....	67
KÓNYA FRANCISKA	
Ágoston spongyájához hasonlóná válni vagy ördöggé lenni?	
Teológiai hagyomány Tarnóczy István <i>Vigyázó Szem</i> című művében	69
FAJT ANITA	
A német protestáns kegyesség nyelve magyarul? Szenci Fekete István	
<i>Lelki nyugosztaló órák</i> című fordításának elemzése	80
MACZÁK IBOLYA	
Egyszerűsítő eljárások 18. századi, magyarországi, kompilált	
prédikációkban.....	93
GÉCZI JÁNOS	
Földi egek. Lippai János <i>Posoni kert</i> (1664) című kertészeti munkájának	
rózsái.....	100
A misztika műfajai, nyelvei és olvasatai.....	115
KORONDI ÁGNES	
<i>Imitatio, compassio, conformatio</i> – kegyességi modellek a késő középkori	
magyar nyelvű passiószövegekben.....	117
SZABÓ FERENC S. J.	
Szempontok a jezsuita lelkeség történetéhez	
A <i>devotio moderna</i> és az <i>Imitatio Christi</i> (Kempis) hatása Szent Ignácra	
(<i>Lelkigyakorlatok</i>) és a jezsuita lelkeségre	128

PÉNTEK VERONIKA

Ars orandi és lectio divina. Pécsi Lukács és Ecsedi Báthory István
példája.....138

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

Pásztázó könyvolvasás és kegyességgyakorlás. A *Praxis pietatis*
margószövegeiről és egy tágabb kutatás lehetőségeiről 146

IMRE MIHÁLY

A konverzió nyelve? A misztika nyelvhasználata. Otrokocsi Fóris
Ferenc *Isten előtt járóknak tökéletessége* című művében 169

A liturgia teológiája, szövegtípusai, intézményrendszere.....191

MADAS EDIT

„Kintornáljatok bölcsen”. Zsoltározás a liturgikus gyakorlatban,
zsoltárok a közösségi és magánajátosságban 193

FARMATI ANNA

...*in privato pro placito*... Klerikusi devóció a kora újkorban:
Náray György *Lyra Coelestis* című énekeskönyvének függeléke 202

KOVÁCS SÁNDOR

Unitárius felfogások az úri szent vacsoráról a 16–18. században.
Bevezetés és források.....214

HUBERT ILDIKÓ

A siralom műfaj a 18–19. század fordulóján 241

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Egyházi énekeskönyveink reformja 1800 körül.....249

Szenttisztelet a változó lelkeségi és hatalmi viszonyok között.....259

FALVAY DÁVID

Magyar szentek késő középkori, olasz nyelvű devocionális
szövegekben: Fordítás, „volgarizzamento” és kulturális transzfer.....261

BITSKEY ISTVÁN

„Christus példájára néztek”
A szentkultusz retorikája Pázmány Péter prédikációiban 273

GÁBOR CSILLA

Kitalált szent, valós kultusz (Remete Szent Pál)?
Szövegek tanúságai 282

SZILÁGYI ANNA-RÓZSIKA

A *delectare* eljárásai Illyés András legendáriumának
mártírtörténeteiben (különös tekintettel a kintörténetekre) 296

A lelkeség szervezeti és intézményi keretei.....	311
KÁLDOS JÁNOS	
Barát Zsófia temetése (1594. július 7.)	313
SZÁRAZ ORSOLYA	
Devóció, fegyelmezés, ellenőrzés	
A segneriánus népmissziók funkciói	328
BARICZ ÁGNES	
Felekezetváltás a 18. század közepén Marosvásárhelyen:	
a patikáriusné katolizálása és annak okairól írt levele	343
Régió és regionális historiográfiák.....	363
TÓTH ZSOMBOR	
Emlékirat és patriotizmus: Bethlen Miklós és Cserei Mihály	
regionalizmusa	365
JANKOVICS JÓZSEF	
A bethleni Bethlenek szerepe Erdély íráshasználatában.....	384
UTASI CSILLA	
A polgári mentalitás diskurzusrétegei Heltai Gáspár <i>Krónikájában</i>	392
LUFFY KATALIN	
Város és közössége: a kegyesség gyakorlását előíró utasítások	
a nagybányai városi könyvekben	399
Régió és kora újkori erudíció(k)	409
JANKOVITS LÁSZLÓ	
<i>Non est patria, quae mihi noverca</i> – Jacobus Piso egynémely régiókban...411	
SIMONA KOLMANOVÁ	
A cseh- és morvaországi humanizmus sajátosságai	422
BARTÓK ISTVÁN	
Regionalitás és nyelvhasználat. Élő és holt nyelvek a 16–17. század	
irodalomelméleti kézikönyveiben	430
DÓCZY ÖRS	
A 17. századi erdélyi helvét hitvallású evangélikus oktatási	
intézményekből továbbtanuló <i>academizánsok literátori (poeticai és</i>	
<i>rhetorica)</i> tanulmányai, Guilielmus Amesius <i>Technometriája és</i>	
Felfalusi József franekeri <i>disputatioja</i>	441
Régió és regionális perspektívák.....	461
GÖMÖRI GYÖRGY	
A londoni Royal Society első 80 évének magyar kapcsolatairól	463

F. MOLNÁR MÓNICA

Regionalizmus a 17. század második felének olasz kortárs

Magyarország-elemzéseiben 471

RESTÁS ATTILA

A fertilitas Hungariae-toposz változatai egy 17. század végi

tézisnyomtatványban 484

Német–magyar irodalmi kapcsolatok a középkorban és a kora

újkorban 495

LŐKÖS PÉTER

Magyarországgép Hieronymus Ortelius *Chronologia Oder Historische*

Beschreibung aller Kriegsemporungen und Belägerungen... c. krónikájában,

illetve az *Ortelius redivivus et continuatus*ban 497

CZICZKA KATALIN

Schesaeus és barátai a 16. századi irodalmi alkotások szövegeiben 507

BALOGH F. ANDRÁS

„Hogy legyen töröknek ellenállni képes”

A 16. század elejének magyar vonatkozású német röpiratai.....516

BERZEVICZY KLÁRA

Egyházak és vallás a török kori Magyarországon – németnyelvű

útleírások tükrében.....533

PESTI BRIGITTA

Irodalmi mecénatúra Magyarországon a 17. század első felében 544

Abstracts.....567

Névmutató 581

A német protestáns kegyesség nyelve magyarul?
Szenci Fekete István *Lelki nyugosztaló órák* című
fordításának elemzése

Előadásom középpontjában egy 17. századi német épületes irodalmi munka és annak magyar fordítása áll. Ahhoz, hogy ennek milyenségéről, a fordító feladatának valós nehézségéről érvényes kijelentéseket tehessek, fontosnak tartom első lépésben a műfajtörténeti kontextust felvázolni, és ebben láttatni az eredeti német művet és magyar átültetését. Az említett írások a rostocki prédikátor-szuperintendens Heinrich Müller 1664-es *Geistliche Erquickstunden* című elmélkedésgyűjteménye és párja Szenci Fekete István *Lelki Nyugosztaló órák*-ja.¹

Máig is érvényesnek tűnik a 17. századi német kegyességi folyamatokkal kapcsolatban a 16–17. század fordulóján megállapított protestáns kegyességi krízisre hivatkozni, amikor is a bensőségebb, mélyebb hitélményt adó, aktívabb vallásgyakorlatra ösztönző művek száma jelentősen megszaporodott.² Ezeknek az új kegyességi törekvéseknek egyik legfontosabb közvetítői a személyes vallásosságot szorgalmazó épületes irodalmi művek, lelki kalauzok, életvezetési könyvek voltak, amelyek sorába Müller elmélkedésgyűjteménye is tartozik.³ A századfordulón és kicsivel utána olyan nagy áhítatos-irodalmi szerzők alkottak, mint Martin Moller, Johann Arndt, Philipp Nicolai és Johann Gerhard; Heinrich Müller, aki a harmincéves háború ide-

1 RMK I. 1601.

2 Szem előtt tartva a szóbeli előadás korlátait nem tértem ki arra, hogy Winfried Zeller kegyességi krízis elméletét természetesen már sokan tovább-, illetve újragondolták, kritizálták. Legújabbban Markus Matthias bírálta szisztematikus pontossággal Zeller tézisé. Tanulmányában röviden összefoglalta a krízissel és annak különböző formáival kapcsolatban eddig született fontosabb munkákat is. L. Markus MATTHIAS, *Gab es eine Frömmigkeitskrise um 1600? = Frömmigkeit oder Theologie: Johann Arndt und die „Vier Bücher vom Wahren Christentum“*, hrsg. Hans OTTE, Hans SCHNEIDER, Göttingen, V&R Unipress, 2007, 27–43.

3 A kegyességi krízis és az épületes könyvek kapcsolatáról, valamint a műfaj népszerűségének felíveléséről l. Ferdinand van INGEN, *Bußstimmung, Krisenbewusstsein und Melancholie – Deutungsmuster der Frühen Neuzeit?*, *Pietismus und Neuzeit*, 32(2006), 57–78.

jén született, már egy következő lelkészgeneráció tagja volt.⁴ Műfajok széles skáláján alkotott, a *Geistliche Erquickstunden* mellett megjelentek prédikációs kötetei, összeállított énekeskönyvet, szerzett homiletikát, és más léleképítő olvasmányokat is. Lübeckben született, de élete nagy részében Rostockban tevékenykedett, itt az egyetemen, a szintén devóciós irodalmi szerző Joachim Lütkemann tanítványa volt. Johann Arndt követőjének vallotta magát. Arndt mellett írói stílusára Szent Ágoston személyes hangja és Szent Bernát Jézus-misztikája volt a legnagyobb hatással. Elsősorban nem teológiai, hanem irodalmi és lelkészi munkásságának erőit szokták kiemelni.⁵ Művei szélesebb körben elterjedtek a laikus olvasók között; a *Geistliche Erquickstunden* még ezen felül is példa nélküli népszerűségnek örvendett, csak a 17. század utolsó harmadában huszonnégy kiadást ért meg,⁶ és nem csak az egyszerűbb ízlésűek figyelmét keltette fel. A Pegnesische Blumenorden költőtársaság Sigmund von Birken vezetésével egy ötven éneket tartalmazó átköltés-kötetet készített a könyv negyvenkilenc elmélkedéséből,⁷ valamint Quirinus Kuhlmann is ebből a munkából válogatott részleteket a *Neubegeisterer Böhme* című chiliaszta nézeteket közvetítő munkájába. Müller ezen művéről elmondható, hogy a léleképítő könyvek műfaját fejlesztette tovább sajátos, az egyszerű emberek számára is könnyen érthető, a mindennapi életből vett hasonlataival és azzal, hogy ezeket nyelvi találékonysággal tudta formába önteni. Írásában Arndt és Lütkemann nyomdokain haladva az egyházkritika, valamint a fősvény, kapzsi lelkészek feddése is hangot kapott.⁸

4 Müllerről ezidáig egy monográfia született még a 19. században: Otto KRABBE, *Heinrich Müller und seine Zeit*, Rostock, Druck von Adler's Erben, 1866.

5 A szakirodalom Müllerről és a munkáiról alkotott véleményét főként Christian BUNNERS munkája alapján foglaltam össze. Id. Christian BUNNERS, *Mystik bei Heinrich Müller, Forschungsbeiträge und Forschungsfragen = Zur Rezeption mystischer Traditionen im Protestantismus des 16. bis 19. Jahrhunderts: Beiträge eines Symposiums zum Tersteegen-Jubiläum*, hrsg. Dietrich MEYER, Köln, Rheinland-Verlag, 2002, 91–111.

6 L. Thomas KAUFMANN, *Universität und lutherische Konfessionalisierung: die Rostocker Theologieprofessoren und ihr Beitrag zur theologischen Bildung und kirchlichen Gestaltung im Herzogtum Mecklenburg zwischen 1550 und 1675*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1997, 698.

7 *Der Geistlichen Erquickstunden des Fürtrefflichen Theologi H. Doct. Heinrich Müllers Past. und Profess. Publ. bey der löbl. Universität Rostock Poetischer Andacht-Klang: von denen Pegnitz-Blumenossen verfasset; und in Arien gesetzt durch Johann Löhner der Sing-dichtkunst Beflissenen*, Nürnberg, 1673. A munkát 1691-ben újra kiadták további 60 énekkel kibővíve.

8 Johannes WALLMANN, *Mystik und Kirchenkritik in der lutherischen Kirche des 17. Jahrhunderts = J. W., Pietismus und Orthodoxie: Gesammelte Aufsätze 3*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2010, 103–126.

A 17. század kezdetétől – és kicsit korábbtól – az áhítatos lelki kalauzok-ról általában elmondható, hogy nagyban merítettek a reformáció előtti misztikus szerzők szövegeiből és a léleképítő tartalmak mellett a formai teljesítményük is figyelemreméltó. Hans-Henrik Krummacher az *Überlegung zur literarischen Eigenart und Bedeutung der protestantischen Erbauungsliteratur im frühen 17. Jahrhundert* című tanulmányában hívta fel először nagy hangsúllyal a figyelmet arra, hogy igenis gyümölcsöző ezeket a szövegeket irodalmi szempontokat szem előtt tartva is vizsgálni.⁹ Fontos közös meghatározó jegyük – a 16. század szövegalkotási stratégiájával szemben már igen korán – a retorikai eszközök fokozottabb használata és egy újfajta nyelvi tudatosság. Nagyon értékes számunkra, hogy Krummacher tanulmányában összegyűjtötte azokat a főbb eszközöket, amelyek véleménye szerint nagyrészt uralják ezeknek a szövegeknek a retorikai készletét. Ezek alapvetően ismétlésen alapuló alakzatok, úgymint: *anaphora*, *epiphora*, *isocolon*, *annominatio*, *polyptoton*, *paronomasia*, *szinonímia*.¹⁰ A szövegek ritmusát gyakran gyorsítják és teszik mozgékonyabbá költői kérdések, vagy *apostrophe*, *exclamatio*, *interrogatio*, *climax*, *asyndeton*. A gondolatalakzatok közül legmeghatározóbb, akárcsak a misztikusoknál, az *antithesis* használata. Azért fontos ez, mert, ahogy később az elemzés során látni fogjuk, Müller szövege is pontosan ezekben az alakzatokban bővelkedik.

Müller szövegének magyar fordítója, Szenci Fekete István egyike volt a gyászévtized nehéz sorsú protestáns prédikátorainak.¹¹ 1673 szeptemberében, amikor a pozsonyi véstörvényszékre beidézik, a korábbi gimnáziumi rektor már magas pozíciót betöltő evangélikus egyházi személy, a kőszegi eklézsia pásztorja és a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület szuperintendense. Fekete a törvényszék elől külföldre menekült, hosszabb utazás után végül Sachsen-Anhaltban, Naumburgban talált huzamosabban ideig menedékre. Itt időközönként prédikációkat tartott, néha ellátogatott Wittenbergbe és Jénába. Szenci 1679 őszén engedély nélkül hazatért, és ezzel nagy vihart kavart itthon, különösen mivel ez után egy évig aktív egyházzervező munkát folytatott Ostffy Miklós támogatásával Ostffyasszonyfán, ami miatt 1680 késő nyarán újra menekülnie kellett. Ezúttal Morvaország határában elfog-

9 Hans-Henrik KRUMMACHER, *Überlegungen zur literarischen Eigenart und Bedeutung der protestantischen Erbauungsliteratur im frühen 17. Jahrhundert*, Rhetorik, 5(1986), 97–113.

10 A retorikai alakzatok elnevezéseit a *Kis magyar retorika* névalakjai szerint használom. SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988.

11 Életrajzát Payr Sándor munkája alapján foglalom össze. PAYR Sándor, *Szenci Fekete István a hitehagyott püspök: Egy viharos életpálya I. Lipót és Thököly korából*, Sopron, Piri és Székely könyvnyomdája, 1918.

ták, Bécsben bebörtönözték és fél év raboskodás után konverzióra bírták. Ünnepeles áttérésének miséjét Pozsonyban tartották nagy érdeklődés mellett 1681 virágvasárnapján. Ilyen viharos körülmények között készítette Fekete a fordítását és került a munka kinyomtatásra Lőcsén az evangélikus Samuel Brewer nyomdájában. Az edíció évszám megjelölése nélkül jelent meg, ami nem jellemző a nyomda egyéb nyomtatványaira. Ez talán arra enged következtetni, hogy a nagy terjedelmű, tizenkettedrét, 1284 lapos kötet csak az áttérés után készülhetett el teljesen. Ez valamelyest az elmélkedésgyűjtemény-fordítás elmaradt recepciójára is magyarázatot adna.

A munka érthető módon nem tartalmaz a hagyományos értelemben vett ajánlást, a címlap annyit mond csupán, hogy Szenci a művet „némelly igaz és áhítatos Keresztyéneknek kérésekre” fordította magyarra. Fekete az Előljáró beszédben¹² öt pontban gyűjti össze a megjegyzésre méltó dolgokat, hogy ki-kí annál hasznosabban élhessen a könyvecskével. Szerencsére több információt is kapunk arra vonatkozóan, hogy Szenci maga milyennek találta a mű stílusát, és hogyan próbálta elvégezni a fordítást. A harmadik pontban ez olvasható: „A’ textus után következő szókban, és az egész *Elmélkedésben*, igen kell a’ *distinctiokra*, *punctumokra*, *exclamatiorokra*, és *interrogatiokra* vigyázni, úgy mint mellyek nélkül öszve zurodik zavarodik az egész *Elmélkedésnek* értelme”.¹³

A stílusról szól még a következő pontban is: „Mivel a’ Német nyelven való Styl[us] avagy szóllásnak modgya ezen tractatusnak exemplárjában, fellelte concisus, rövid és mesterséges, mellyet még a’ természet szerint való Németek közül-is sokan nehezen érthetnek meg, azért a’ Magyar Stylust-is úgy kellett alkalmaztatnom, hogy az igaz értelem mellől félre ne lépjek, hanem a’ mennyire lehet mind a’ szók, s’ mind az értelem mellett megmaradgyak. Mellyre nézve én sem tzi-fráztam a’ szókat, sem hoszszu környül való írással nem éltem”.¹⁴

Szenci még hosszabban beszél a fordítás módjáról, de ennyiből is kitűnik, hogy igyekezett mind a formát, mind a tartalmat szem előtt tartani. Az eredeti stílusát bizonyos szempontokból problémásnak találta, nem csak a magyar, hanem a szokott német nyelvhez képest is darabosnak, rövidnek és mesterségesnek. Többször kitér a szöveg helyenként nehezen értelmezhető voltára, de azért mennél rövidebben, s’ mind egyenesebben lehetett, úgy ej-

12 SZENTZI FEKETE István, *Lelki Nyugosztalo Orak, Avagy Háromszáz Házi És Asztali Elmélkedések*, Lőcse, é. n.,)(2r-)(6r.

13)(3r-)(3v.

14)(3v-)(4r.

tette a fordítást.¹⁵ Érdekessége még az előszónak, hogy a fordítást az eredeti funkciójától eltérően elsősorban nem a személyes vallásgyakorlást elősegítendő, hanem posztilláskönyv gyanánt ajánlja az olvasók figyelmébe, és ha az általa adott gyakorlati tanácsokat megtartja az olvasó: „mind háznál, mind uton, s’ mind mezőben praedikatiót tarthat, ezen sebben vagy szablyatarsolban hordozo Postillátskábúl, a’ hol ember *Lelki Tanittóbúl* fogyatkozást lát.”¹⁶ Mint korábban mondtuk, a könyv több helyütt élesen hangoztatja a prédikátorok, valamint az egyház fősvénységét és álnokságát, ez remekül példázza a két náció evangélikus egyházának ebben a korban különösen eltérő helyzetét.

A fordítást két részben szeretném elemezni, elsőként a különböző kifejezésekre és problémacsoportokra koncentrálva a szöveg lexikológiai szintjén, másodsor az egyes elmélkedéseket teljes egységükben azoknak retorikai tulajdonságait szem előtt tartva.¹⁷

Müller főleg címadásában gyakran él a misztikus szövegekből ismerős absztraktumokkal,¹⁸ az elmélkedések főinek igen nagy hányadában találkozunk *-ung*, *-heit*, *-keit* képzőkkel. Szenci ezeket az esetek többségében problémamentesen *-ás/és*, *-ság/ség* főnévképzőkkel fordítja, ez az eljárás nem különbözik az eredeti szöveg szóképzési eljárásától. Helyenként próbálkozik több formával is, ilyenek a német misztikus szerzők illetve a devóciós irodalom

15) (4r. „mennél rövidebben, s’ mind egyenesebben lehetet, ugy ejtettem a’ fordittást”

16) (5r.–) (5v. Ugyanez a szöveghely kicsit hosszabban: „Mivel a’ mi Magyarinknak kevés Postillájok van, ezis egyik lehet, a’ mellyel Postilla gyanánt élhetnek, kiválképpen az ollyatén helyeken, a’ holott *Lelki Tanittók* nintsenek [...] így mind háznál, mind uton, s’ mind mezőben praedikatiót tarthat, ezen sebben vagy szablya-tarsolban hordozo Postillátskábúl, a’ hol ember *Lelki Tanittóbúl* fogyatkozást lát. A’ tisztben lévő *Lelki Tanittóknak* pedig mint kellessék ezen munkával élni, annak modgyát könnyen fel talállyák magok, ha tsak elsőben azt jól és figyelmetessen meg-olvassák. Az jó elmés *Tanittók* akár melly *Elmelkedésbül-is*, könnyen praedikatiót formálhatnak”). (4r. és) (5r.–) (5v.

17 A német szövegeket egy 1667-es frankfurti kiadás nyomán idézem. D. Heinrich MÜLLERS, *Geistliche Erquickstunden/ oder Dreyhundert Hauß- u. Tisch-Andachten*, Frankfurt am Mayn, Wust, 1667, 12°. A könnyebb kereshetőség érdekében a kifejezésekre nem oldalszám alapján hivatkozom, hanem az egyes elmélkedések számának megadásával, így a magyar és német, ill. a különböző német kiadások eltérő oldalszámai ellenére is kereshetővé válnak az idézetek.

18 A misztikus szövegek – amely kifejezés már eleve problematikus – nyelvi jellemzőinek bemutatásához itt csak két munkát ajánlanék, ezek főként összefoglaló jellegűek, ebből adódóan azonban segíthetnek a további tájékozódásban. Oliver PFEFFERKORN, *Übung der Gottseligkeit: die Textsorten Predigt, Andacht und Gebet im deutschen Protestantismus des späten 16. und 17. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main, Lang, 2005, 192–199 (Mysik fejezet). Továbbá: August LANGEN, *Der Wortschatz des deutschen Pietismus*, Tübingen, Max Niemeyer, 1968, 390–431 (*Quellen und Ursprünge des pietistischen Wortschatzes* fejezet).

legtöbbet használt kifejezései, mint például a *Gelassenheit*,¹⁹ amelyet *Istenre való támaszkodás*²⁰ vagy *Az embernek maga Istenre való hagyásaként*²¹ próbál átültetni. Ezek a kísérletek az eredeti német szónak csupán az egyik jelentésrétjét ragadják meg. A *sich Gott überlassen* mellett ugyanis a kifejezés magában rejt a *verlassen* értelmét is, ami szintén további lehetőségeket kínál, elhagyhatjuk ugyanis a földi dolgokat, magunkat, és magát a világot is.²² További karakteres elemei Müller szövegalkotási stratégiájának – és hagyományosan a misztikusok írásainak is – a kompozitumok, különböző (korábban nem létező, szokatlan) főnévi összetételek. Itt Szenci az általam vizsgált esetekben birtokos vagy egyéb jelzős szószerkezetek segítségével próbálja visszaadni az eredeti jelentést, nem alkot új összetett szavakat, jelentősen megváltoztatva ezzel a szöveg karakterét, így a magyar szöveg magyarózóbb hangnemet vesz fel.²³ Különösen megmutatkozik a két szöveg eltérése, amikor két nehezen fordítható szó találkozik egymással. A *Gelassenheit im Creutz* Szencinél így hangzik: *Az Embernek a' Kereszt-viselésben Istenre való támaszkodása*.²⁴ A fordító értelmezést elősegíteni szándékozó törekvése abban is megmutatkozik, hogy Müller darabos stílusát helyenként egy hiányzó állítmány beiktatásával finomítja.²⁵

Bizonyos esetekben a magyar szerző a német eredetit latin, latin eredetű kifejezésekkel próbálja visszaadni, ilyenek például a korban egyébként is alkalmazott *Buß*–*Poenitentia*²⁶ fordítási eljárás, vagy a *Grund Fundamentom*ként²⁷ való átültetése. További jellegzetesség, hogy a németben más jelentéssel bíró *Geist* és *Seele* szavakat a magyarban nem különbözteti meg, minden esetben

19 A kifejezést valószínűleg Meister Eckhartnak köszönhetjük. A szó történetéhez és jelentéséhez lásd. Alois M. HAAS, *Gelassenheit – Semantik eines mystischen Begriffs* = A. M. H., *Kunst rechter Gelassenheit: Themen und Schwerpunkte von Heinrich Seuses Mystik*, Bern [u.a.], Lang, 1996, 247–269.

20 44, 155.

21 103.

22 HAAS, i. m., 253.

23 *Creutz-Schifflein*: kereszt-viselésnek hajóskája ill. keresztviselésnek hajója (276); *Welt-Liebe*: E' világnak szereteti (2); *Gewissens-Höllen*: lelki isméretnek pokla (89); *Höllenangst*: pokol-béli szorongatás (89); *Hertzens-angst*: a' te szívednek keserű szorongatása (187); *Über-Mensch*: ember fölött való ember (272); *Gottesdienst*, *Götzendienst*: Isteni szolgálat, bálvány imádás (152)

24 276.

25 *Auß Zorn Gnade / auß der Neig Fülle / auß Schand Ehre / auß saurem Schweiß ein Stücklein Brods / auß Licht Finsternuß / auß Nichts Alles*. Az haragból kegyelmet, a fogyadékból telit, a' gyalázatból tisztességet, a' nehéz veritékből egy darab kenyeret, a' világosságból sötétséget, a' semmiből mindent tsinálni. (187)

26 13, 15, 69, 101.

27 107, 170.

a *lélek* szóval találkozunk, ez az eredeti szöveg pontatlan átadását eredményezi. Olykor ezt egy kifejezésen belül is láthatjuk.²⁸ A köznyelvben egyébként nem bevett *Un-* prefixummal rendelkező főnevek magyar megfelelőiben általában egyszerűen egy *nem* szerepel a szavak előtt.²⁹ Szenci ritkán él újíto próbálkozásokkal, a *Glauben* ellentétéként használt *Unglauben* fordításánál is egy ilyen nem túl jól sikerült átültetési kísérletét láthatjuk (*hihetetlenség*). Müller szövegében, az élőbeszédhez így is közelítve, gyakran él különféle szólásokkal, közmondásokkal. Az idiómák fordítási gyakorlatával ellentétben Szenci ezeket általában szó szerint ülteti át magyar nyelvre, nem használ helyettük a jelentésnek megfelelő magyar szólást vagy közmondást, mint láthatjuk a *Morgenstund Gold im Mund: Reggeli órának arany a' szájában* esetében.³⁰

A fordítás tipográfiai megoldásai sokszor reflektálnak a szöveg ritmusára, több helyütt kötőjellel emelik ki az igekötőket, ezzel a magyar szöveg is nyit valamelyest a formai játékosság felé. Példaként most egy olyan szöveghelyet citálok, ami Müller egyéni hasonlatainak egyikét is reprezentálja. *A' földön semmi meg-elégedés nintsen; a' sziv három szegeletü, a' föld kerekded, immár peniglen a' gömbölyü s' kerekded golyobis vallyon bé-töltheti-é az három szegeletü circulust?*³¹ Vagy egy másik, a misztikusok által szintén kedvelt hasonlat esetében: *De ha az Isten a' vigasztalást alá-tsöpögteti, azonnal meg-újúl az, mint edgy meg-hervadt virágotska az hives harmaton.*³² Ez a tipográfiai módszer olykor megjelenik összetett szavakban is, vagy egyéb szószerkezetek fordításánál. A kötőjelek használata nem következetes, ugyanazon szavak esetében sem fordul elő mindig. Ez arra enged következtetni, hogy valóban funkciót kell tulajdonítanunk nekik.

Következő lépésként tehát lássuk magukat a teljes elmélkedéseket, amelyekben megmutatják magukat a retorikai alakzatok is. Az első szövegnek,³³ amely Krisztusnak követéséről szól, három központi figurája van: A Test, a Világ és Jézus. Ezek köré szerveződik az argumentáció. Jézus mellett a Testet és a Világot is megszemélyesíti Müller, mindannyian felszólítanak bennünket, olvasókat, hogy kövessük őket. Felszólítások mellett Müller a szöveget

28 *geistlicher Seelen-Hunger: A Lelkeknek lelki éhségek* (172.)

29 *Unchristen*: nem keresztyének (298.); *Ohn-Mensch*: nem ember (272.); *Unglauben*: hihetetlenség (88)

30 165.

31 *Auff Erden ist keine Vergnügung / das Hertz ist dreyeckig / die Erde rund / kan auch eine runde Kugel einen dreyeckigen Circkel füllen?* (227)

32 *Lässt dann Gott ein Tröpflein herabfallen / da erquickt sichs an als ein welches Blümlein am kühlen Thau.* (172)

33 *Von der Nachfolge Christi/ A' Christusnak követéséről* (144)

további *interrogatiókkal* és *exclamatiókkal* még dinamikusabbá teszi. A három fő személyhez tartozó nyelvi elemek refrénszerűen ismétlődnek.³⁴ Az első két esetben ugyanolyan formában, a harmadik esetben ezeknek *antithesis*eként apró változással, de pont az ellenkezőjére szólítja fel a hallgatókat.³⁵ Leghangsúlyosabban, egy hosszú *anaphorával* egybefűzött *isocolonnal* jön létre ellentét a Világ és Jézus személye között.³⁶ A paralelizmusok egyébként is áthatják a szöveget, láthatjuk ezt az „*Im Leben wil ich..., Im Leyden wil ich..., Im Sterben wil ich...*” mondatban is. Müller egy másik kedvelt, sok elmélkedésben megjelenő alakzata, a *paranomasia* is megfigyelhető.³⁷ Szenci fordításán látható, hogy észleli ezeket az alakzatokat, a mondatok szintaktikai szerkezetében valamelyest próbálja is azokat követni, de olykor eltér a szószerinti ismétlésektől.³⁸ Jellemzően olykor bővít a szövegen, hogy megtörje az eredeti *concisus* voltát.³⁹ Az utolsó mondat *annominatióját*⁴⁰ visszaadandó tőle nem megszokott módon elszakadt a szó szerinti fordítástól és inkább a formai jellemzők visszaadására törekedett, mintsem a jelentés pontos visszaadására. A német nyelvi sajátosságokat kihasználó *paranomasiák*, *alliteratiók* csak az eredeti szöveg sajátosságai maradnak.

Egy második elmélkedésben⁴¹ az *exclamatiókkal*, *apostrophékkal* és kérdésekkel még dinamikusabbá tett párhuzamos szövegszervezésnek – *isocolonokkal*, *anaphorákkal*, *epiphorákkal* – egy már határokig feszített halmozását szeretném röviden bemutatni. Ez az elmélkedés és ima határmezsgyéjén egyensúlyozó szöveg remekül példázza Müller nyelvi találékonyságát. Szenci a gondolatritmusok szintjén követni tudja az eseményeket, különösen akkor, ha rövid, pörgő mondatokat, félmondatokat kell átültetnie. Fekete szövegének dinamikája így is lelassul a magyar és német, egy agglutináló és flektáló nyelv alapvetően más karaktere miatt, de a fokozottan zaklatott stí-

34 *Das Fleisch/Die Welt/Jesus spricht; Wer wolte nicht folgen? sprichstu*

35 *Jesus spricht auch; Wer wolte folgen? sprichstu*

36 *Der breite Weg führt zum Verderben / durch zeitlichen Reichthumb in ewige Armuth / durch zeitliche Ehre in ewige Schande / durch zeitliche Wollust in ewige Pein; Er führt durch zeitliche Armuth in ewigen Reichthumb / durch zeitliche Schande in ewige Herrlichkeit / durch zeitliches Leyd in ewige Freude / durch zeitlichen Tod ins ewige Leben / auß der Hölle[n] in den Himmel.*

37 *Der Führer verführt nur.*

38 Míg Müllernél háromszor a *sprichstu* alak szerepel, addig Szencinél egyszer *ugy mondasz te*, kétszer *azt mondod te* található, ugyanígy a háromszori *zeitliche* egyszer *idő szerint valóként*, kétszer *ideig tartóként* jelenik meg.

39 Ezt láthatjuk, amikor az első mondatban névelőkkel látja el a fogalmakat, vagy amikor a *Warumb* kérdőszót *Vallyon s' miért* formában fordítja.

40 *Jesu / mein Trost / hör mein Begier / ach / mein Jesu / wär ich bei dir; Jesus halgass-meg engemet, Jesus vedd hozzád lelkemet.*

41 *Vom Verlangen nach dem Himmel/ A' Menny-országnak kívánságárául (149.)*

lust még így is közvetíteni tudja. A két nyelv különböző tulajdonságaiból természetesen következik a német és magyar stílus eltérése, ezt nem kérhetjük számon Szenci Fekete fordításán. A szakirodalom eddig zavarba ejtően ellentétesen ítélte meg a fordítást. Payr Sándor szerint Szenci Müller stílusának titkát jól elleste, híven, jól, mesterien fordított.⁴² Ezzel szemben Thienemann Tivadar azt állította, hogy a fordító küszködött Müller cikornyás német nyelvével.⁴³ Kovács József László a *Lelki nyugalom órákat* Fekete magyar átdolgozásaként említi.⁴⁴ Amennyiben nekem is állást kellene foglalnom, akkor az tudnám mondani, hogy Szenci, akinek egyébként ezen a munkáján kívül nincs más magyar nyelvű alkotása, nem volt jártas szépirodalmi szövegek létrehozásában, nem tudta különösebben átültetni az eredeti szöveg formai jellemzőit. Fordítása ugyanakkor főleg szintaktikai szinten pontos, érzékelt a német stílusának karakteres jellemzőit, és az azokhoz való hű ragaszkodással valamelyest mégiscsak közvetíteni tudta őket a magyar olvasók felé. Tekintettel arra, hogy a német protestáns kegyesség nyelve milyen hagyományokkal, bevett fordulatokkal rendelkezett, Szenci igen nehéz helyzetben volt fordítása során, ezért még így is érdemes számon tartanunk munkáját.

A 17. század utolsó harmadában természetesen nem Szenci fordítása az első, amelyben magyar nyelven megjelenik egy ilyen középkori misztikus alapokon nyugvó, retorikai alakzatokkal bőven élő egyházi próza. Martin Moller, Johann Gerhard és Philipp Kegel, vagy akár Szent Bernát és más késő középkori szerzők írásainak is születnek fordításai a 17. század első felében, de ezeknek eredetijei főként latin szövegek. Hangsúlyozható, hogy a 17. század folyamán nagy változásokon átment, sajátos formai tulajdonságokkal rendelkező léleképítő olvasmányok között Szenci Fekete István fordítása volt az első, ami ezt a speciális német nyelvet és stílust próbálta meg átültetni magyarra. A fordítás elemzéséből levont tanulságok összegyűjtése egy nagyobb lélegzetvételű munkának – amely ennek a fajta nyelvviségnek a magyar irodalomra tett hatását vizsgálná – egy még bizonytalan, kezdeti fázisa.

42 PAYR, *i. m.*, 69–70.

43 THIENEMANN Tivadar, *A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei*, ItK, 1922, 91.

44 KOVÁCS József László, *Három írás Zrínyiről és Vitnyédyéről*, Irodalomismeret, 1995, 49.

CXLIV.

Von der Nachfolge Christi.
Folge/schau wem?

Aus dreyen wehl einen. Fleisch / Welt und Jesus bieten ihren Dienst an. Das Fleisch spricht / folge mir / und thu / was dich gelüstet. Wer wolte nicht folgen? sprichstu; leben nach aller Lust heisst das nicht herrlich leben? ach folge nicht. Der Führer verführt nur. Mag auch ein Blinder den andern leiten? werden sie nicht beyde in die Grube fallen? Das Fleisch ist blind und blendet. Thustu / was dich gelüstet / so mustu leyden / was dich nicht gelüstet. Das Ende ist der Tod. So wir nach dem Fleisch leben / werden wir sterben. Die Welt spricht auch: Folge mir / und mach es so wie ich es mache. Wer wolte nicht folgen. sprichstu; Es gehet zum Reichthumb zur Ehren und zur Wollust. Ach stell dich der Welt nicht gleich. Der breite Weg führt zum Verderben / durch zeitlichen Reichthumb in ewige Armuth / durch zeitliche Ehre in ewige Schande / durch zeitliche Wollust in ewige Pein. Der reiche Schlemmer hats erfahren. Hüte dich. JESus spricht auch: Wer mein Jünger seyn wil / der folge mir nach. Wer wolte folgen? sprichstu; er führt in Noth und Tod. Ach folge / Der dich hinein führt / weiß dich auch hindurch und heraus zu führen. Er führt durch zeitliche Armuth in ewigen Reichthumb / durch zeitliche Schande in ewige Herrligkeit / durch zeitliches Leyd in ewige Freude / durch zeitlichen Tod ins ewige Leben / auß der Hölle[n] in den Himmel. Er führt dich in die Wüsten. Warumb? daß er dich mit Manna speise / und dir ins Hertz rede. Ich wil meinem Jesu folgen / der verführt mich nicht: Ich wil ihm folgen im Leben / Leyden und Sterben. Im Leben wil ich seine Fußstapffen betreten: im Leyden wil ich Fuß bey ihm halten / er hält Fuß bey mir: im Sterben wil ich bereit seyn / wann er mir winckt: an der Welt ist nichts gutes mehr an. Jesu / mein Trost / hör mein Begier; ach / mein Jesu / wär ich bei dir!

CXLIV.

A' Christusnák követésérül.
Meg lásd kit kövess.

Az három közzül válaszd edgyiket: A' Test, a' Világ, és a' Jesus, ajánlyák az ő szólgálattyokat. A' Test mond: Kövess engem, és tselekedd azt a' mit kívánsz. Ki nem akarná követni? ugy mondasz te; Minden kívánság szerint élni, nem annyi-é, mint ditsösségessen élni! O ne kövesd! Az a Vezér el-hitet téged. Vezetheti-é edgyik vak a' másikat? Nem de ne[m] mind a' ketten a' veremben esnek-é? A' test vak, és meg-vakit. Ha azt tselekeszed a' mit kívánsz ugy azt kell szenvedned, a' mit nem kívánsz. Vége penig az halál. Ha test szerint

élünk meg-halunk. *A' Világ is* azt mondgya: Kövess engem és tselekedjél úgy a' mint én tselekeszem. Ki nem követné? azt mondod te. Holott gazdagságra, tisztességre és gyönyörűségre visze[n] az. O ne alkalmaztasd magadat ez világhoz! *A' széles út, veszedelemre viszen, az idő szerint való gazdagság által, örökké való veszedelemre, az ideg tartó tisztesség által, örökké való gyalázatra, az ideg tartó gyönyörűség által, örökké való kinra.* Ama' tobzodó gazdag megpróbálta azt. *Örizd magad.* *A' Jesus* azt mondgya: A' ki az én Tanítványom akar lenni, kövessen engemet. Ki követné? Azt mondod te; Holott ő, nyomorúságra és halálra vezet. O kövesd! A' ki téged abba vezet, által és ki-is tud téged abbúl vezetni. Ő az ideig tartó szegénység által, örökké való gazdagságra, az ideig tartó gyalázat által, örökké való ditsősségre, az ideig tartó bánat által, örökké való örömrre, az idő szerint való halál által, örökké való életben, és a' pokolbul, menyországban viszen tégedet. Pusztában vezet ő tégedet. Vallyon s miért? Azért hogy tégedet Mannával étessen, és a' te szivedet fel-gerjeszsze. Én az én Jesusomat követem, nem hitet ő el engem. Őtet követem mind életemben, mind szenvedésemben, s' mind peniglen halálomban. Életemben az ő nyomdokiban fogok járni: Szenvedésben ő mellette állok, s' ő-is én mellettem: Halálomban kész leszek, valamikor énnékem int: Nints már a' Világon semmi jó-is. Jesus halgass-meg engemet, Jesus vedd hozzád lelkemet.

CXLIX.

Vom Verlangen nach dem Himmel.
Ach nimm mich in den Himmel.

HErr JEsu / balde. Die Erd ist mir gram / der Himmel hold: die Erd bitter / der Himmel süß: die Erd meine Last / der Himmel meine Lust: die Erd mein Kercker / der Himmel meine Freyheit: die Erd mein Babel / der Himmel mein Jerusalem: Ach nimm mich in den Himmel / HErr JEsu / balde; Ich bin ein Schäflein / mein Hirt ist im Himmel: ich bin ein Küchlein / meine Gluckhenne ist im Himmel: ich bin eine Braut / mein Bräutigam ist im Himmel: wo find ich Weyde / Schutz / Erquickung? im Himmel: Ach nimm mich in den Himmel / HErr JEsu / balde. Wo ist mein Freund? im Himmel: wo ist mein Schatz? im Himmel: wo ist meine Freude? im Himmel: wo ist mein Hauß? im Himmel: wo ist mein Einigs? Im Himmel: Wo ist mein Alles? Im Himmel. Wo ist mein Einigs? Im Himmel. Wo ist mein Alles? Im Himmel: Ach nimm mich in den Him[m]el / HErr JEsu balde! Mein Hertz seufftzt / mein Aug thränet / mein Mund wünschet / mein Ohr höret / mein Hand greiffet / wornach? nach dem Himmel: Ach nimm mich in den Himmel / HErr JEsu / balde. Ich schmeckt was süßes / ich seh was schönes / ich hör was liebliches

/ ich riech was anmuthiges / ich halte was köstliches; Was dann? den Himmel:
Ach nimm mich in den Himmel / HErr Jesu / balde. Ich werde geruffen / die
Stimm kenn ich: ich werd gezogen / den Zug empfind ich: Wohin? hinauff /
hinauff: Ach nimm mich in den Himmel / HERR Jesu balde! Was hab ich?
Mühe / Unruhe / Gefahr / Noth und Tod: was find ich dort? Ruhe / Sicherheit
/ Lust / Leben: mehr gewonnen / als verloren. Wo dann? im Himmel: Ach
nimm mich in den Himmel / HErr Jesu / balde! Die Erd vergisst / der Himmel
denckt mein: die Erd verlässt / der Himmel schützt mich: die Erd drückt /
der Himmel erquickt mich: die Erde dräuet / der Himmel hilfft mir: die Erd
verstosst / der Himmel nimmt mich auff: Ach nim[m] mich in den Himmel /
HErr Jesu balde! Wie müd bin ich der langen Reise! wie satt bin ich der
sauren Speise! schwach sind die Beine / zart ist die Zunge: der Himmel ist
mein Vatterland / der gibt das süssest. Ach nimm mich in den Himmel / HErr
Jesu / balde!

CXLIX.

A' Meny-országnak kívánságárúl.

O vigy bé engemet a' Mennységben.

Uram Jesus hamarébb. A' Föld kedvetlenséggel, de a' Meny jó indulattal va-
gyon hozzám. A' Föld keserü, a' Menny édes, A' Föld terem, a' Menny
gyönyörüségem: A' Föld tömlöztöm, a' Menny szabadságom. A' Föld az én
Bábelem, az Menny-ország az én Jerusalemem. *O vigy-bé engemet a' Menn-
ségben* Uram Jesus hamarébb! Én edgy Juhotska vagyok, s' az én Pásztorom
Mennységben van. Én egy Piséte vagyok s' az én Fias-tyukom mennységben
van. Én Meny-Aszszony vagyok, s az én Völegényem Mennységben van: Hol
találok én legeltetést, óltalmat, s' nyúgosztalást? Mennységben. *O vigy be en-
gemet a' Mennységben* Uram Jesus hamarébb! Hol vagyok az én barátom?
Mennységben. Hol az én kintsem? Mennységben. Hol az én örömem? Menn-
ségben. Hol az én edgyetlen- edgyem? Men[n]ységben. Hol az én mindenem?
Mennységben. *O vigy-bé engemet a' Mennységben* Uram Jesus hamarébb! Az én
szivem fohászkodik, szeme[m] könyvez, szám áhitozik, fülem halgatozik,
kezem kapdoz; mi után? A Menny után. *O vigy-bé engemet az Mennységben*
Uram Jesus hamarébb! Én valami édesset érzek, valami szépet látok, valami
kevesset hallok, valami gyönyörű illatot szagolok, valami drága dolgot tar-
tok. Vallyon s' mit? A' Mennyet. *O vigy bé engemet a' Mennységben* Uram Jesus
hamarébb! Én szólítottam, s' ismérem a' szót. Vonattatom, s' tapasztalom a'
vonást. Hová? Ode fel, oda fel. *O vigy bé engemet a' Mennységben* Uram Jesus
hamarébb! Mim vagyok énnékem? Fáradtságom, nyughatatlanságom, vesze-
delmem, szüksége[m] és halálom. Mit találok én amott? Nyugodalmat, bá-

torságot, gyönyörűséget, életet: Többet nyerek mint vesztek. Vallyon s' hol?
A' Mennyégben. *O vigy-bé engemet a' Mennyégben* Uram Jesus hamarébb! Az
Föld el-feletkezik, a' Menny megemlekezik énrolam. A' Föld el hágy, a'
Menny ótalma alá vészen engem. A' Föld nyomorgat, a' Menny megnyúgot
engem. A' Föld fenyeget, a' Menny segítséggel van. A' Föld megvét, a' Menny
bé-fogad engem. *O vigy-bé engemet a' Mennyégben* Uram Jesus hamarébb!
Melly igen megúntam az hosszú útát! Melly igen meg-töltem a' savanyú
étellel! Lábam erőtlének, nyelvem gyöngé. A' Menny az én hazám, az adgya
a' leg édessebet. *O vigy-bé engemet az Mennyégben* Uram Jesus hamarébb!